

PROSCENIJ.

ALTHUSSER,

HUMANIS—

TIČKI

MARKSIZAM

1960-IH

I

HEIDEGGER—

OVA SJENA

Termin 'antihumanizam' u smislu opće kritike moderne i ideala racionalnosti postao je dijelom žargona suvremene filozofije i humanistike otkako je Louis Althusser ranih 60-ih godina 20. stoljeća u svojim raspravama o marksizmu i humanizmu uveo pojam "loma" u razvoju Marxovog mišljenja na ideološko-humanistički i znanstveni antihumanistički period.¹ Na toj osnovi Althusser će kasnije, u spisu "Sukob o humanizmu" iz 1967. definirati Marxov antihumanizam kao *ahumanizam* i time u pojam antihumanizma unijeti ambivalenciju između negativnog (zapravo samo "privativnog") označitelja i njegova pozitivnog smisla koji se izdiže iz "dvostruke negacije".² Ona je vjerojatno odgovorna za okolnost da je *pojam* antihumanizma od vremena svoga širenja u postmoderni do današnjeg posthumanizma postao daleko višeznačniji i neodređeniji nego sâm negirani pojam *humanizma*, pa čak i samoproturječan.

Danas je pojam *antihumanizma* uglavnom potisnut iz diskusije i zamijenjen naoko manje negativnim izrazom 'posthumanizam' u različitim ili čak krajnje heterogenim područjima istraživanja u rasponu od humanistike, društvenih i prirodnih znanosti i tehnologije. Tako se za konceptualnu i disciplinarnu složenost "posthumanog stanja" učestalo koristi engleski termin *predicament* u širokom spektru različitih, čak kontrarnih značenja, koji upravo zbog višeznačnosti adekvatno izražava razuđenost cijelog pòlja kao i mnoštvo pòlja istraživanja, stanje diskusija i duh vremena pod jednim terminom *posthumanizam*.³

Slijedom Althusserove ambivalentne intervencije, koju ću ovdje

- 1 Usp. L. Althusser (1964), "Marxisme et humanisme": "Mais l'homme n'est alors liberté-raison que parce qu'il est d'abord 'Gemeinwesen', 'être communautaire'" (231-232).
- 2 Althusser (1967), 463: "La querelle de l'humanisme": "J'ai dit ailleurs, et je répète, qu'en toute rigueur il faudrait parler de l'a-humanisme théorique de Marx. Si j'ai employé l'expression anti-humanisme théorique de Marx (...) c'est pour mettre l'accent sur l'aspect polémique impitoyable de la rupture que Marx dût consommer pour concevoir et énoncer sa découverte". (Engl. u Althusser 2003, "The Humanist controversy", 232). Althusser se referira na 5. poglavlje iz *Lire le Capital*, gdje izriče formulaciju o razlozima upotrebe "dvostruke negacije" anti-humanizam umjesto "privativne" a-humanizam (v. Althusser i Balibar 1973 (sv. I, 150); engl. 1970, 119; hrv. 1979, 125).
- 3 Tako R. Braidotti (2013), *The Posthuman*, 2, koristi 'predicament' sinonimno s izrazom "condition", u analogiji s knjigom J. F. Lyotarda *La condition postmoderne* iz 1981. Za pregled suvremenih pozicija posthumanizma v. također i Malik (2012), Harari (2016), Winslow (2019).

još detaljnije tematizirati u nastavku, najprije treba reći da će ambivalencija njegova pojma *antihumanizam* biti razriješena jednoznačno negativnim smislom upravo krajem 60-ih, kad je on ponovo evocira, u tzv. “francuskoj filozofiji ‘68””, koja sama predstavlja teško odrediv pojam, nesvodiv na jedan trend.⁴ Tako Luc Ferry i Alain Renaut u svome kritičkom prikazu filozofske i šire intelektualne scene Francuske tih godina navode:

“Francuska filozofija 1960-ih ne može se jednostavno svesti na ono što zovemo ‘filozofijom ‘68.’ Filozofski gledano, šezdesete su bile jednako poznate, da navedemo samo neke, po djelima Paula Ricoëura ili Emmanuela Lévinasa kao po doprinosima Jeana Beaufreta aklimatizaciji francuske misli na Heideggera, ili pak po oživljavanju epistemoloških istraživanja Georgea Canguilhema, Michela Serresa i Jacquesa Bouveressea, i po ciljanom pokušaju Raymonda Arona da filozofiju otvori za strogost ideološke kritike i političke teorije.”⁵

Poseban smisao formulacije o “aklimatizaciji Heideggera” tiče se ranijeg i općepoznatog angažmana Jeana Beaufreta za političku i filozofsku rehabilitaciju Heideggera kroz tzv. “pismo o humanizmu” iz 1946. No, formulacija obuhvaća također i tada manje poznate aspekte i učinke Beaufretovog angažmana na neutralizaciju ranije kritike Heideggera kod Emmanuela Lévinasa, najznačajnijeg posrednika između fenomenološke filozofije Husserla i Heideggera te francuske filozofije 30-godina. Kako je poznato, ali vrlo malo vrednovano, Lévinas je još 1934., “takoreći sutradan po dolasku Hitlera na vlast”, kako se sam izrazio, analizirao veze između Heideggerove “hermeneutike tubitka” i “filozofije hitlerizma”.⁶ Ta je kritika gotovo potpuno zaboravljena u poratnoj

4 Vidi V. Descombes (1979), *Le même et l'autre* (pogl. 1, 5), koji naglo odbacivanje Kojèvljeve interpretacije Hegela kasnih 1940-ih smatra zajedničkim izvorom zaokreta od Marxa u francuskoj filozofiji 60-ih. Vidi također L. Ferry i A. Renaut (1985), *La pensée 68. Essai sur l'antihumanisme contemporain*; P. Starr (1995), *Logics of Failed Revolt. French Theory after Mai '68*, osob. I. 2. “May '68 and the Revolutionary Double Bind”.

5 Citat prema engleskom prijevodu L. Ferry i A. Renaut (1990), *French Philosophy of the Sixties. An Essay on Antihumanism*, xvii, gdje autori dodatno preciziraju: “By ‘68 philosophy—or, if we may use the expression, ‘French philosophy of the ‘68 period’—we refer exclusively to a constellation of works which are in chronological proximity to May or, even more precisely, to works whose authors acknowledged, usually explicitly, a kinship of inspiration with the movement.”

6 E. Lévinas (1934), “Quelque réflexions sur la philosophie de le hitlerisme”.

rehabilitaciji Heideggera kroz njegove publikacije i predavačku aktivnost izvan sveučilišta, a sâm Lévinasov tekst je ponovo izdan u prijevodu tek 1990., u američkom časopisu *Critical Inquiry*, s naknadnom bilješkom autora u kojoj se uopće tek izričito navodi Heideggerovo ime, premda u pridjevskom obliku.

Na takvoj pozadini, kojoj ću se detaljnije obratiti kasnije u raspravi o Heideggerovu antihumanizmu, francuska i evropska filozofska scena 60-ih pokazuje se više kao produžetak političkih procesa s kraja 40-ih nego kao reflektivni lom filozofije i kritički zao-kret od moderne, kako smo ih navikli shvaćati. Utoliko postaje značajnije i Althusserovo indirektno priznanje iz već navedenog kasnijeg spisa “Sukob o humanizmu” (1967), kako pravi izvor njegove dijagnoze o “rupturi” između filozofskog humanizma i znanstvenog antihumanizma kod mladog Marxa nije bila samo njegova teorijska rasprava protiv novog humanističkog trenda u zapadnim i, osobito naglašeno, u istočnoevropskim zemljama, koji “sve više ugrožava marksizam”.

Naime, dok je Louis Althusser 1964. reinterpretirao citiranu Marxovu tezu kao pripremu za Marxov raskid s vlastitom “ideo-logijom humanizma” iz pariških rukopisa 1844. ka znanstvenom mišljenju, počevši od “Grundrissa” iz 1857. i “Priloga kritici poli-tičke ekonomije” iz 1859. sve do *Kapitala*, time nije uveo samo *pojmovnu figuru* antihumanizma nego i pravi teorijski raskol u sâmo srce marksizma, i to u trenutku kad se humanistički trend u marksizmu na zapadu i istoku Evrope tek počeo afirmirati spram dominantnog dijamata upravo *na temelju istih* Marxovih ekonomsko-filozofskih rukopisa. Tako, primjerice časopis *Praxis* od samog početka izlaženja zauzima jasnu pro-humanističku poziciju protiv antihumanističkog *dijamata*.⁷ No, čini se da taj

Vidi “Prefatory note”, *Critical Inquiry* 1990 (Vol. 17, Nr. 1, pp. 63-71). Francusko izdanje ponovo u: Lévinas, *Cahiers de L’Herne*, Paris 1991.

- 7 Za kronološki prve priloge užeg kruga praksisovaca v. Zagorka Pešić-Golubović, “Socijalizam i humanizam”, *Praxis* 1/1965, 3-14 te Predrag Vranicki, “Nekoliko misli o humanitetu u teoriji i historijskoj praksi”, *Praxis* 6/1965, 882-890 (izlaganje na konferenciji Štajerske akademije u Grazu, “Pojam humaniteta kao predmet ideološke rasprave”, 28. 9. 1965). O kontinuiranom bavljenju temom humanizma i marksizma svjedoče brojni članci i pregledne diskusije jugoslavenskih i inozemnih autora različitih orijentacija tokom 1960-ih (v. *Praxis* 6/1965, 2/1966, 4-6/1966, 1-2/1967, 3/1967, 4/1967, 1-2/1969, 3-4/1969, 3/1970), a prvi obuhvatan temat o humanizmu pod naslovom “Moć i humanost” objavljen je tek nakon previranja ‘68. u broju *Praxis* 1-2/1970 (v. “Power and Humanity”, *Praxis. International Edition*, 1-2/1970). Za ovu raspravu osobito je

dogadađ velike shizme unutar marksizma daleko premašuje striktno teorijske dosege Althusserove teze o “epistemološkom rezu” kod Marxa. Epohalno političko značenje toga sukoba u filozofiji očituje se već u Althusserovu izvještavanju o tome u uvodnom, autohistorizirajućem odjeljku njegova kasnijeg, već navedenog spisa “Sukob o humanizmu” iz 1967. gdje opširno, premda u aluzijama i s osobito sarkastičnim pogledom na humanistički trend u istočnoevropskim marksizmima, opisuje oblike svoje teorijske i političke “ekskomunikacije”. O tome neizravno svjedoči i poznata legenda, koja je ostala malo dokumentirana, o odbijanju njegova ranijeg teksta “Marxisme et humanisme” iz 1964. u tada upravo pokrenutom časopisu *Praxis*, što sâm Althusser ne spominje u svome izvještaju o “ekskomunikaciji”, ali vjerojatno aludira na to.⁸

No, sukob oko Marxa i anti-humanizma unutar marksizma 60-ih pokazuje se iz kasnije perspektive samo kao maska *drugog* sukoba. Za intervenciju samog Althussera presudnijim se pokazuje ono što motivira njegovo anti-humanističko i anti-ideološko čitanje Marxa. To je, kako će Althusser priznati kasnije neizravno i samo na rubu, stariji intelektualni *proces francuske akademske filozofije* u kojem dominaciju Husserlove čiste fenomenologije iz 1930-ih poslije rata preuzima Heideggerova “destrukcija novovjekovne metafizike subjektivnosti” i pripadnog humanizma, zajedno s posljedicama tog epohalnog procesa u *politici filozofije* na “znatnosti o čovjeku” i sâmu filozofiju.⁹ Stoga će Althusserovu još dvoznačnu idiosinkraziju o *ahumanističkoj* podlozi “antihumanizma” kod Marxa dosljednije i jednoznačnije provesti Michel Foucault, upravo na tragu rehabilitacije rane filozofije Martina

relevantan prilog Gaje Petrovića (1970) “Moć, nasilje i humanost” (v. bližu diskusiju ovdje u I. 4.).

- 8 Taj očito značajni događaj je višekratno uvijek samo spominjana anegdota iz usmene predaje praksisovaca, bez pisanih tragova o radu redakcije koji su inače redovito tiskani. Usp. razgovor između M. Kangrge, Z. Pešić-Golubović i I. Kuvačića u N. Popov, ur. (2003), *Sloboda i nasilje*. Razgovor, 29–31. Za rano prisustvo Althusserovih radova kod nas v. Luj Altise, *Za Marxa* (1971) i L. Althusser-E. Balibar, *Kako čitati Kapital* (1975). Za pregled teorijske recepcije Althussera u Jugoslaviji, osobito intenzivne s recepcijom strukturalizma i Lacana u Sloveniji, v. Nikola Dedić (2018), “Althusser u Jugoslaviji”. Za noviju tematizaciju praksisovskog humanizma iz obzora teorije komunikacije v. Ch. Fuchs (2017), “The Praxis School’s Marxist Humanism and Mihailo Marković’s Theory of Communication”.
- 9 L. Althusser (1967), “La querelle de l’humanisme”, 522 (engl. Althusser 2003, 281).

Heideggera u Francuskoj kojoj je aktivno potisnuta iz javnog sjećanja njegova filozofsko-politička uloga iz razdoblja nacizma, i zacrtati smjer udaljavanja francuske filozofije od marksizma i posljednjih ostataka humanizma ka antihumanizmu postmoderne.¹⁰ U istom procesu i Lévinasova teološka hermeneutika “drugosti” iz poratnog razdoblja, koja i sâma živi od doprinosa filozofije jezika “kasnog Heideggera” prevladavanju “strukture subjekt-objekt”, prekrit će njegovu ranu fenomenološku analizu i kritiku političkih karaktera Heideggerove hermeneutike tubitka.¹¹

No, time neodređenost oko shvaćanjâ pojmova i realija koje nazivamo humanizmom, ahumanizmom, antihumanizmom i sl. nije nimalo umanjena, naprotiv, klupko će se samo još više zamrsiti. Tome doprinosi okolnost da Foucaultovo utvrđivanje “najveće odgovornosti” za humanizam kod Marxa i Hegela dijele autori iz humanističkog tabora koji se protive antihumanizmu postmoderne, a konačnog krivca za radikalni antihumanistički zaokret ka “kraju čovjeka” i za autodestruktivni relativizam filozofije ‘68. vide upravo u Foucaultu.¹² Na toj osnovi, antihumanizam izriče tendenciju odbacivanja *normativne vrijednosti* pojma humanog uopće, uključujući i sve one dvoznačne inačice antihumanizma koje spašavaju humanizam kroz njegovu kritiku polazeći od partikularnih razumijevanjâ čovjeka i pokušavaju mu dati novo univerzalno važenje. Za radikalni antihumanizam, takve kritike humanizma predstavljaju zapravo povijesne oblike

- 10 Usp. M. Foucault (1966): “Those who are most responsible for contemporary humanism are obviously Hegel and Marx”, cit. prema Ferry i Renaut (1990), 97. Usp. također diskusiju u Manfred Frank (1993), “Politische Aspekte des neufranzösischen Denkens” koja obuhvaća razdoblje “postmoderne” do kraja 80-ih.
- 11 Vidi npr. Lévinas (1972), *Humanisme de l'autre homme*, 29: “La place exceptionnelle qu’occupe la signification culturelle entre l’objectif et le subjectif, l’activité culturelle dévoilant l’être; l’ouvrier de ce dévoilement, le sujet, investi par l’être comme son serviteur et gardien — nous rejoignons les schémas du dernier Heidegger, mais aussi l’idée fixe de toute la pensée contemporaine: le dépassement de la structure sujet-objet”. Vidi također 99-101.
- 12 Usp. jednu od ranih izvanfrancuskih kritika francuskog antihumanizma u Kate Soper (1986), *Humanism and anti-humanism*. Za diskusiju o ograničenosti takvog jednostranog viđenja Foucaultovog antihumanizma kod Soper v. J. Valone (1991), 67-79, koji upozorava da Soper ne uvažava kasniju Foucaultovu rehabilitaciju sopstva i društvenosti iz 1980-ih. Za pregled i diskusiju u francuskoj intelektualnoj i političkoj konstelaciji kasnih 1970/80-ih i “povratku prosvjetiteljstva” kod kasnog Foucaulta v. sada M. Žitko (2020), osob. 211-228.

ekskluzivizma nekog paradigmatškog razumijevanja čovjeka (racionalnog, slobodnog, zapadnjački modernog). Za današnje posthumaniste, svako takvo razumijevanje samo skriva neprevladivi problem humanizma u njemu samome, moment *nehumanog*, vidljiv koliko kroz pojmovno i praktičko obeščovječenje čovjeka toliko kroz derogiranje drugih, “ne-ljudskih” bića, u različitim instancama i oblicima, u rasponu od simboličkog isključenja do fizičkog uništenja, kako ljudi tako i prirode.¹³

Čini se, kako ću pokušati pokazati detaljnije u nastavku, da upravo takva radikalno negativna inačica antihumanizma francuske postmoderne filozofije 1960-ih i 70-ih, koja polazi od otkrića nečeg intrinzično ne-ljudskog u humanom što negira i čovjeka i ne-ljudska bića, implicira, i time prešutno rehabilitira, upravo ono što poriče — *univerzalnu* dimenziju u konceptualizaciji ljudskog kakvu ne posjeduje nijedna od posebnih upotreba i smislova pojma *antihumanizam* u tzv. partikularnim, kritičkim, i zapravo još uvijek humanistički orijentiranim antihumanizmima. Otud, upravo takva terminološka kakofonija obavezuje nas da semantički sadržaj pod općim i neodređenim označiteljem ‘antihumanizam’ tretiramo kao skup različitih, historijski i konceptualno heterogenih gledišta o nedovršenom — ili *nedovršivom* — pojmu ljudskog. Zato riječ-pojam *antihumanizam* možemo samo približno adekvatno izraziti ako prihvatimo da prefiks ‘anti’ cilja na posebna, eksplicitna ili implicitna, razumijevanja humanog, tj. ako ga shvaćamo izrazito kontekstualno imajući na umu više prijevodnih inačica poput *protu-ljudsko*, *neljudsko*, *bezljudsko*, *nadljudsko*, *umjesto-ljudsko* itsl.

Taj razvoj istražiti ću ovdje s obzirom na sâm *pojam* humanizma, na njegovo idejno-povijesno lociranje i na prisustvo u različitim inačicama antihumanizma koje se susreću u tezi o nacističkom holokaustu kao “prirodnom izdanku” racionalizma prirođenog novovjekovnom humanizmu. ●

13 Usp. sažet prikaz kod Braidotti (2013), 120: “The inhuman for Agamben, not unlike Lyotard, is the effect of modernization, but he also learned from Hannah Arendt to look at the phenomenon of totalitarianism as the ultimate denial of the humanity of the other. Arendt, however, constructed a powerful alternative to these political extremes by stressing the necessity of human rights for all, even and especially the de-humanized ‘others.’”

Hohe, verehrungswürdige Zuschauer!

Unter höchst seltenen und kuriosen Umständen wurde das
MÜNCHNER MARIONETTENTHEATER
 im Jahre 1858 als erstes künstlerisches Marionettentheater
 Europas in München gegründet. Die Zusammenarbeit des königlichen
 Oberhofzeremonienmeisters Franz Graf Pocci mit dem Vereinsaktuar
 Josef Leonhard Schmid machte den ersteren zum Klassiker des Puppenspiels,
 den letzteren zum allorts beliebten »Papa Schmid«.

Wir haben die Ehre, Ihnen

das mit unglaublicher Zauberei vermischte Drama
 aus der Feder des

GRAFEN FRANZ POCCI
 in 4 Aufzügen, betitelt

Das Eulenschloß.

in der
 Original-
 Ausstattung
 der Uraufführung
 im Jahre 1869
 vorzuspielen.

Personen des Stückes:

Ritter	im 1. Aufzug als Eule, im 2. und 3. Geheimsekretär Eulert, im 4. Aufzug Baron von Eulenschloß
Kauzenveit	
Kasperl Larifari	
Grethi, Kellnerin	

Staatsrat von Walther
Geheimer Rat Actenmaier

Hutzelpeter	Bauern von Simpelsdorf
Hubermartl	
Knöpflbauer	
Hiesl, Hausknecht	
Hoflakeien und Bediente	

Freundlicher Hinweis! Sollten Sie zu nächstlicher Stunde in oder um die Stadt lustwandeln,
 passen Sie gut auf! Vielleicht begegnet Ihnen in irgendeiner Gestalt auch so ein verzauberter
 Raubritter. Dann steht Ihrem glücklichen Aufstieg nichts mehr im Wege, und vor dem tiefen Fall
 brauchen Sie sicher keine Angst haben; denn Sie sind bestimmt geschickter als der Held
 unseres lehrreichen Stückes.

Wir bitten diesen Zettel pfleglich zu behandeln, da er vielleicht wieder eingesammelt wird.

Plakat kazališta lutaka u Münchenu za prazvedbu satirične lutkarske komedije
 Franza von Poccija, *Das Eulenschloß* ["Sovingrad"] 1869. — Preobrazbe začaranog
 baruna od Sovingrada [Baron von Eulenschloß]: kao sova [Eule], kao vitez
 'Živoćuk' [Ritter Kauzenveit], kao tajni savjetnik 'Sović' [Geh.-Sokr. Eulert].

IZVOR Münchner Marionettentheater

<https://www.muema-theater.de/filmvorfuehrung-das-eulenschloss/>